

Niyozova Marjona Jo'rayevna

E-mail: niyozovamarjona2@gmail.com

Termiz davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligi iqtisodiy-geografik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Hududning tabiiy-geografik sharoiti, yer fondining tarkibi, sug'oriladigan va lalmi yerlarning hududiy taqsimlanishi, qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish darajasi hamda ularga ta'sir etuvchi omillar kompleks ravishda baholangan. Tadqiqot davomida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, yer resurslarini boshqarishda zamonaviy geografik axborot tizimlari, masofadan zondlash texnologiyalari va raqamli monitoring usullaridan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Tadqiqot natijalari hududiy rejalashtirishni takomillashtirish, yer unumdorligini saqlash va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta'minlashda amaliy ahamiyatga ega.

KALIT SO'ZLAR: yer resurslari, geografik baholash, yer fondi, sug'oriladigan yerlar, qishloq xo'jaligi, Surxondaryo viloyati, hududiy rivojlanish, yer unumdorligi, melioratsiya, GIS.

Аннотация: В статье проведена экономико-географическая оценка эффективности использования земельных ресурсов Сурхандарьинской области. Проанализированы природно-географические условия региона, структура земельного фонда, территориальное распределение орошаемых и богарных земель, а также уровень их сельскохозяйственного использования. Выявлены основные проблемы рационального использования земельных ресурсов и предложены практические рекомендации по повышению эффективности землепользования. Особое внимание уделено применению геоинформационных систем и технологий дистанционного зондирования в мониторинге земельных ресурсов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: земельные ресурсы, географическая оценка, земельный фонд, орошаемые земли, сельское хозяйство, Сурхандарьинская область, территориальное развитие, плодородие почв, мелиорация, ГИС.

Abstract: This article presents a geographical assessment of land resource use efficiency in the Surkhandarya region. The study examines the natural and geographical conditions, land fund structure, distribution of irrigated and rainfed lands, and the efficiency of agricultural land use. The main challenges affecting sustainable land management are identified, and practical recommendations are proposed to improve land-use efficiency. The research also highlights the importance of Geographic Information Systems (GIS) and remote sensing technologies in land monitoring and regional planning.

KEYWORDS: land resources, geographical assessment, land fund, irrigated land, agriculture, Surkhandarya region, regional development, soil fertility, land reclamation, GIS.

KIRISH

Yer resurslari har qanday mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti, oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorligini ta'minlovchi eng muhim tabiiy boyliklardan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositasi sifatida yer resurslaridan oqilona foydalanish nafaqat hosildorlikni oshirish, balki tabiiy muhitni muhofaza qilish, aholi farovonligini yuksaltirish va hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yer resurslarining cheklanganligi, ularga bo'lgan talabning ortib borishi hamda iqlim o'zgarishining salbiy ta'siri yerlardan foydalanish samaradorligini ilmiy asosda baholash zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini geografik baholash hududlarning tabiiy salohiyatini aniqlash, mavjud muammolarni hududlar kesimida tahlil qilish hamda yer fondidan foydalanishni optimallashtirish imkonini beradi. Geografik yondashuv orqali yerlardan foydalanish tizimining hududiy xususiyatlari, tabiiy resurslarning joylashuvi, aholi zichligi, qishloq xo'jaligi tarmoqlarining rivojlanish darajasi va infratuzilmaning ta'siri kompleks ravishda o'rganiladi. Bunday tahlillar yer resurslarini boshqarish bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini iqtisodiy-geografik nuqtai nazardan baholash, hududiy tafovutlarning asosiy omillarini aniqlash hamda yer fondidan oqilona foydalanishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari hududiy rejalashtirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini takomillashtirish va tabiiy resurslardan barqaror foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini geografik baholash uchun kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini iqtisodiy geografiya, tabiiy resurslardan foydalanish va hududiy rivojlanish konsepsiyalari tashkil etdi. Tahlillar davomida yer resurslarining hududiy tarkibi, ulardan foydalanish yo'nalishlari, tabiiy sharoitlar hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida geografik taqqoslash usuli yordamida viloyat tumanlari kesimida yer resurslaridan foydalanish darajasi baholandi. Statistika tahlil usuli orqali yer fondining tarkibi, sug'oriladigan maydonlarning ulushi, ekin maydonlarining hududiy taqsimlanishi va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish ko'rsatkichlari umumlashtirildi. Shuningdek, tizimli tahlil usuli yordamida tabiiy, iqtisodiy va ekologik omillarning yer resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta'siri baholandi.

Ilmiy tahlillar natijasida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy omillar va mavjud muammolar tizimli ravishda baholandi.

MUAMMO VA UNING YECHIMLARI

Surxondaryo viloyati tabiiy resurslarga boy hududlardan biri bo'lishiga qaramay, yer fondidan foydalanish samaradorligi barcha tumanlarda bir xil darajada emas. Ayrim hududlarda sug'oriladigan yerlarning unumdorligi yuqori bo'lsa, boshqa hududlarda tuproq degradatsiyasi, suv tanqisligi va meliorativ holatning yomonlashuvi kuzatilmoqda. Bu holat qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmi va iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Hududdagi asosiy muammolardan biri sug'orish suvlaridan foydalanish samaradorligining pastligidir. Ayrim irrigatsiya tarmoqlarining eskirganligi sababli suvning sezilarli qismi dalaga yetib bormasdan yo'qotiladi. Natijada ekinlarning vegetatsiya davrida suv tanqisligi yuzaga kelib, hosildorlik pasayadi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, mavjud kanallarni rekonstruksiya qilish va sug'orish tizimlarini raqamli boshqaruv asosida takomillashtirish zarur.

Yana bir muhim muammo yerlarning meliorativ holati bilan bog'liq. Ayrim sug'oriladigan maydonlarda sizot suvlari sathining ko'tarilishi va sho'rlanish jarayonlari kuzatilmoqda. Buning natijasida ekinlarning hosildorligi pasayib, yerlardan foydalanish samaradorligi kamaymoqda. Drenaj tizimlarini ta'mirlash va meliorativ tadbirlarni muntazam amalga oshirish ushbu muammoni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yer resurslarini boshqarishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi hali ham barcha hududlarda yetarli emas. Yer monitoringini GIS platformalari asosida tashkil etish, sun'iy yo'ldosh tasvirlari orqali ekin maydonlarini kuzatish va elektron yer kadastrini yanada takomillashtirish boshqaruv samaradorligini sezilarli oshiradi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligi tumanlar kesimida tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yer fondining tarkibi va undan foydalanish darajasi hududlarning tabiiy-geografik sharoiti, suv resurslari bilan ta'minlanganligi, tuproq xususiyatlari hamda qishloq xo'jaligi ixtisoslashuviga bog'liq ravishda shakllangan.

Viloyatning Denov, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on va Termiz tumanlarida sug'oriladigan yerlarning ulushi yuqori bo'lib, bu hududlarda intensiv dehqonchilik rivojlangan. Ayniqsa, bog'dorchilik, sabzavotchilik va polizchilik tarmoqlari yer resurslaridan samarali foydalanish imkonini bermoqda. Ushbu hududlarda hosildorlik ko'rsatkichlari viloyat o'rtacha darajasidan yuqori bo'lib, eksportbop mahsulotlar yetishtirish salmog'i ham ortib bormoqda.

Boysun, Sariosiyo va Uzun tumanlarida esa tog'li relyef ustunligi sababli sug'oriladigan yerlar nisbatan kam. Bu hududlarda yer resurslaridan foydalanish asosan chorvachilik va lalmi dehqonchilik yo'nalishlariga ixtisoslashgan. Yaylovlardan foydalanishning to'g'ri tashkil etilishi ushbu hududlarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Hududiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun faqat yer maydonini kengaytirish emas, balki mavjud yerlarning unumdorligini saqlash va ulardan intensiv foydalanish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, tomchilatib sug'orish, lazer tekislash, organik o'g'itlardan foydalanish va almashlab ekish tizimini takomillashtirish hosildorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

1-jadval. Yer resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar

Omil	Ta'sir darajasi	Yer resurslariga ta'siri
Sug'orish tizimi	Yuqori	Hosildorlik ortadi
Tuproq unumdorligi	Yuqori	Ekin mahsuldorligi oshadi
Iqlim sharoiti	Yuqori	Ekin turlarini tanlashga ta'sir qiladi

Zamonaviy texnologiyalar	O'rta	Resurslardan samarali foydalaniladi
Meliorativ holat	Yuqori	Sho'rlanish kamayadi
Transport infratuzilmasi	O'rta	Mahsulot yetkazib berish yaxshilanadi
Mehnat resurslari	O'rta	Ishlab chiqarish samaradorligi ortadi

Jadval natijalariga ko'ra, yer resurslaridan foydalanish samaradorligiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillar sug'orish tizimi, tuproq unumdorligi va meliorativ holat hisoblanadi. Ayniqsa, suv resurslaridan oqilona foydalanish hosildorlikni oshirish bilan birga ishlab chiqarish xarajatlarini ham kamaytiradi.

Hududlarda olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, yer resurslaridan foydalanish samaradorligi qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxiga ham bevosita ta'sir qiladi. Unumdor yerlardan oqilona foydalanish mahsulot birligi uchun sarflanadigan xarajatlarni kamaytiradi va fermer xo'jaliklarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi.

3-jadval. Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar

Yo'nalish	Tavsiya etiladigan chora-tadbir	Kutilayotgan natija
Sug'orish	Tomchilatib sug'orish tizimini kengaytirish	Suv tejaladi, hosildorlik ortadi
Tuproq muhofazasi	Organik o'g'itlardan foydalanish	Tuproq unumdorligi tiklanadi
Melioratsiya	Drenaj tarmoqlarini rekonstruksiya qilish	Sho'rlanish kamayadi
Raqamlashtirish	GIS va elektron kadastrni rivojlantirish	Yer monitoringi yaxshilanadi
Qayta ishlash	Agrosanoat korxonalarini rivojlantirish	Qo'shimcha qiymat yaratiladi
Kadrlar tayyorlash	Fermerlar malakasini oshirish	Zamonaviy texnologiyalar joriy etiladi

Jadvalda keltirilgan chora-tadbirlar yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta'minlash hamda ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyati yer resurslari tarkibi va ulardan foydalanish darajasi hududlarning tabiiy-geografik xususiyatlariga bogʻliq holda shakllanganligini koʻrsatdi. Sugʻoriladigan voha hududlarida intensiv dehqonchilik ustunlik qilsa, togʻ va togʻoldi hududlarida yaylov chorvachiligi hamda lalmi dehqonchilik asosiy yoʻnalish hisoblanadi. Mazkur hududiy tafovutlar yer resurslarini boshqarishda differensial yondashuv zarurligini koʻrsatadi.

Kelgusida Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan oqilona foydalanish boʻyicha kompleks dasturlarni amalga oshirish, meliorativ tadbirlarni kuchaytirish, suvni tejovchi texnologiyalarni ommalashtirish va yerlarning ekologik holatini muntazam monitoring qilish hududning qishloq xoʻjaligi salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti. **2022–2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi.** – Toshkent, 2022.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti. **Oʻzbekiston Respublikasida qishloq xoʻjaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga moʻljallangan strategiyasi.** – Toshkent.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Yer kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Suv kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
5. Oʻzbekiston Respublikasi **Statistika agentligi.** *Qishloq xoʻjaligi statistik toʻplami.* – Toshkent, 2024.
6. **Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi.** *Surxondaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi.* – Termiz, 2024.
7. Soliyev A. **Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari.** – Toshkent: Universitet, 2021.
8. Soliyev A. **Mintaqaviy iqtisodiyot va hududiy rivojlanish.** – Toshkent: Fan, 2020.
9. Abirqulov Q. **Qishloq xoʻjaligi geografiyasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
10. Qayumov A. **Oʻzbekiston iqtisodiy geografiyasi.** – Toshkent: Universitet, 2020.